

Двадцятиріччя «падіння Берлінської стіни»

Іван ВАРЗАР,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова

16

Трапляються події, котрі «потрясають» країни та суміжні міжрегіональні й континентальні структури, зумовлюючи кардинальну корекцію і динаміки, і тону су їхнього розвитку. До розряду останніх є всі підстави віднести «падіння Берлінської стіни», а згодом – розвал СРСР і соціалістичної системи в 1991 році, терористичну атаку на США у вересні 2001-го, «референдумний провал» проекту Конституції Євросоюзу у травні 2007-го, перемогу чорношкірого Б. Обама на президентських виборах у США в листопаді 2008-го й обвал американської фінансово-банківської системи в січні 2009-го.

Європейська політична історія, безперечно, зазнала впливу факту «падіння Берлінської стіни». Найгрунтовніше цю подію розкрито під кутом зору міжнародних відносин, євроатлантичних перспектив деяких постсоціалістичних країн, а також еколого-глобалізаційних, промислово-сировинних, природокористувальних, культурно-цивілізаційних, релігійно-гуманістичних, кліматичних проблем тощо. Поки що в дискурсі не обговорювалася «етносоціополітична візія» на цю тектонічну подію.

Останню аксіокультурологічну візію у своїх дослідженнях 1970–1980-х років я назвав **політолого-етнологічною** (безвідносно до «падіння Берлінської стіни», але з точною аплікацією до гіпотетичного розвалу (на той час іще сильного) СРСР) [5, с. 35, 39]. Але на метаморфозних проявах цих двох тектонічних подій усі наступні колізії навколо названої ідейно-світоглядної візії (лат. *visiāe* – чітко та прозоре бачення далечині) перевтілювалися в теоретико-наукознавчу тріаду «каскадного типу» (як у казусі з російською «матрьошкою», коли з великої фігури з'являється менша, а з неї – ще менша): (1) політична етнологія як **теорія** – (2) політична етнологія як **наука** – (3) політична етнологія як **навчальна дисципліна**. Об'єктом пізнавальної уваги всієї тріади є політичне життя багатонародного суспільства (поліетнічної країни), а предметом аналізу – місце й ролі в політичному житті поліетнічної країни **народів не як населень** (близько до нім. *Gemeinschaft*), а як **етноісторичних спільнот** (близько

до нім. *Gesellschaft*). Ці відтинки соціально-політичної думки мною запозичені в німецького соціолога XIX сторіччя Ф. Тьонніса.

Тепер повернуся до берлінському-рового феномену, точніше – до тону су його розгляду, принаймні в нашій соціально-політичній літературі, з тим – до аксіології впливу самої події на європейську та світову політичні сцени. Перше, що впадає в око: ця неординарна подія розглядається в цілком позитивних, почасти й позитивістських візіях. Приблизно так, як у радянського класика академіка М. Барга: усемислимі подійні колізії «вміщують у контекст значень і співвідносять їх як частини з цілим» [1, с. 13].

Я не кажу, що це погано, – я стверджую інше: це недостатньо. Бо ж цим способом до багатьох політичних негативів і нечітких ситуативів «описувальська справа» досить часто просто не доходить. Альтернативою цьому може стати **історіологічний дискурс**, який у дослідницькій практиці вже застосовано і до мене [15], і не раз уже мною [3; 4; 6; 7]. Вихідну позицію цього методу влучно сформулював російський класик М. Кареев (1915 р.): історіологія «ставити собі завданням наукове розуміння того, як відбувається будь-яка історія, хоч би де й коли вона відбувалася» [15, с. 16]. Моя інтерпретація методу дещо скидається на «коригувальну іронію» А. Уайлда: історіологія є сполучанням **логічного начала** (того, що мало б відбутися, «судячи з усього» або ж «за чийсь задумом») та **історичного начала** (тобто того, **що** та **як** у кінцевому підсумку все відбулося насправді). У підсумку –

«щось таке», на що й не очікували й чому навіть важко дати назву... Ліпшої історіологічної ілюстрації за нашинський Крим не знайти. Й справді поміркуймо: в Києві хотіли «трохи», «бодай почасти» задовольнити автономістські запити і репатрійованих татар, і «старших братів» – росіян, і центральних титульників – українців, а в результаті – «Автономна Республіка Крим» із усією атрибутикою етнодержавності: Конституція, уряд, парламент, суд загального призначення, начатки правової системи тощо, яка перетворила унітарну Україну на «трохи вагітну» федералізмом...

У цього методу багатощий, мало досліджуваний потенціал і, як завжди, низка плюсів і мінусів. Спиратимуся тут більше на його позитиви. В аплікації до розглядуваного німецького явища основний позитив полягає в можливості діалектичного «роздвоювання» змісту терміна «народ» на два самостійні операційні поняття: 1) **«народ-населення»** (це поняття ввів 1840 року до обігу французький етнолог Ж. Мішле) та 2) **«народ-етнос»** (його запровадив 1978 року радянський соціоетнолог Ю. Бромлей).

Теоретико-етнологічний концепт під це дивергентне явище розробив (1966 р.) радянський етнолог Л. Гумільов. «Будь-яка людина, – зазначав він, – водночас є і **членом суспільства**, і **представником якогось народу**, але обидва ці поняття незіставні й лежать у різних площинах, як, наприклад, довжина й вага або ж міра нагрівання та енергетичний заряд» [13, с. 39–40]. Коли влітку 1996 року «батьки» Консти-

туції визначили «Український народ» як дику «суму» «громадян усіх національностей», їм ця етнодіалектизма й не снилася...

На теоретико-світоглядному тлі наведених політолого-етнологічних і етносоціоісторіологічних концептів й у призмі впливу берлінськомурового казусу розгорну кілька тезових роздумів. Щодо самих німців факт «падіння Берлінської стіни» проявився чітко, але й подвійно: по-перше, як імпульс до об'єднання двох частин колись роз'єданого народу-етносу, а по-друге, як прагнення реінтегрувати в давно існуюче системно одноцілісне суспільство колись «відірвану» системну частину. Я не фахівець з «німецької соціоетноісторичної конкретики», а тому лише нагадаю: в усесвітньому медіа-просторі не раз акцентувалося, що хоча «німець німцю до об'єднання/реінтеграції, за логікою, перешкод чинити б не мав», проте цьому процесові за останні двадцятиліття «постійно щось заважало».

Що саме? Ось тут назовні й виходить **політолого-етнологічний феномен**. Один ендеєрівський марксист сформулював незграбну «епістему»: «дві нації в лоні одного народу-етносу». Нижче я дезавуюю це облудне твердження, а тепер нагадаю настанову Козьми Пруткава: «Дивись у корінь!». Про які ж нації йшлося?

Ендеєрівські німці – колишній «фрагмент», в основному, алеманського народу-етносу, який сформувався за сорок років «нового життя за нових умов». Ішлося про «новий політико-правовий лад», «нові соціальну й політичну системи», «нову форму державного устрою», «нову форму політичного правління», «новий тип політичного режиму», «нові партійно-політичні орієнтири», «нову систему власності, праці та розподілу виробленої», «нові виміри суспільної моралі», «нові засади юриспруденції та судочинства», «нову модель самоврядування», «новий модус урядування народним господарством», «новий тип сім'ї та шлюбу», «нові етико-культурницькі виміри людського буття на землі» і т. д., і т. п. За такої монбланової «новелістики» та за всебічної підтримки з боку СРСР/КПРС чи дивним комусь у світі видається політолого-етнологічне явище **«два німецькі народи-населення в лоні одного й того ж народу-етносу»**?! Напевно, нікому.

Не наголошуватиму на «реформаціологічному ефекті якості» чи на «мірі чистоти підсумкового типу» всього цього, по-своєму гландіозного (після австрійського, шлезвільського, лотаринзького, швейцарського, люксембурзького та інших) проекту. Важливіший тут інший, аксіологічний аспект питання: у найгіршому із зазначених варіантів

синтезного *fact/reality* на площині будь-якої із зазначених сфер нового образу буття німця з НДР (нове таке-то, новий такий-то тощо) навіть **ФРН – зразковий буржуазно-демократичній країні із соціально-правовою державою в надбудові та зі зрілим і незалежним від політичної держави громадянським суспільством у фундаменті** як досі важко було, так, напевно, й надалі нелегко буде «повністю реінтегрувати» экс-НДР у свій «корпус життя». А тому, слід гадати, ще нескоро будь-який німецький громадянин зможе сказати співвітчизнику: *gens una sumus* (ми є один народ).

Щойно висловлений скепсис не є дріб'язковим. Натякую тут на дві глибинні політолого-етнологічні матерії, що, як то кажуть, «на поверхні не лежать» і «поверховому пізнанню не піддаються». Ось одна з них. Кожний народ-етнос у своєму соціально-цивілізаційному зростанні має пройти чотири обов'язкові стадії – роду, племені, народності, нації. Зараз на планеті є понад 4 тисячі народів-етносів [18, с. 43], які говорять 6700 мовами.

У цьому контексті – два напівмемуарні епізоди, пов'язані з німцями. 1986 року, виступаючи в Москві, німецький соціетнолог Маргарита Мундт (із НДР) від імені ЮНЕСКО стверджувала, що лише 800 народів планети є націями, а решта (3200) – це «донаціональні народи-етноси» [8, с. 40]. На рубежі 1980–1990-х років, ще не відаючи про такі цифри-явища, я над цією матерією роздумував у призмі «міжетнометисизаційної концепції» Б. Малиновського [5, с. 45–46] і неспіливо писав про «етноцентристсько-асимілятивістську поведінку німців стосовно інших германських і «нечисто» германських народів» [10, с. 100], зокрема про «оніменчення племені пруссів, яке згодом стало середостінням централізованої німецької держави» [11, с. 103]. 1992 року, вже після «падіння Берлінської стіни», перебуваючи на міжнародній науковій конференції в Санкт-Петербурзі, ділився цими «відкриттями» зі знайомим німецьким ученим Е. Кальбе. Перебігши очима рядки моїх «письмен», він сказав: «Погляньте на нашу делегацію з якихось десяти чоловік. Так-от, дві третини з них – нащадки оніменчених пруссів, лютичів, боричів, сорбів і т. д.».

Тепер я не досить упевнено запитаю: чи багато позитивних афас-аргументів наведе хтось, доводячи, що, наприклад, гольштинські фрізи та данці, прибалтійські вандалі та тевтони, приальпійські баварці та вальзери, полабські сорби та лужичі, а також десятки інших неалеманських етнолюдиностей «стали однотипними німцями»? Напевно, це важкодоказова матерія. Але ця серединно-ти-

пова (50/50) **етнічно-соціальна есенція людини – одночасного представника і народу-етносу, і народу-населення** – саме і є головним аксіологічним вимірювачем соціально-цивілізаційної зрілості ім'ярек поліетнічної країни. Мало хто наважиться констатувати, що нинішня Німеччина є поліетнічною країною. Але, напевно, всі зйдуться на оцінці: ця країна (безвідносно до часу зведення і падіння Берлінської стіни) всім народам, принаймні європейському світові, слугує еталоном міжетносоціоцивілізаційної зрілості.

Але завдяки чому це сталося? Зізнаюсь, я багато років шукав власної відповіді на це «комплексне» запитання. Відносно нещодавно, здається, знайшов: починаючи з порогу Нового часу, тобто з післявестфальської risksи засадування «Священної Римської імперії німецької нації» (1648 р.), мудрі та далекоглядні правителі й управлінці понад 300 мікрокраїн-держав (королівств, царств, князівств, ландграфств, «вільних земель» і т. п.) наполегливо та, як сказали б сьогодні, «системно й методично» домагалися беззастережного панування в індивідуальному, сімейному, малогруповому та соціогромадянському житті тріади всезагальноючих «етносоціальних інтеграторів»: (1) релігії, (2) освіти, (3) науки. Трохи згодом подумалося: напевно, до цієї тріади слід додати ще одну: (1) політика, (2) етика, (3) право.

І ось тепер я оптимістичніше можу скоригувати висловлений вище скепсис стосовно швидкого/повільного «інтегрування» экс-НДР у загальнонімецький політолого-етнологічний контекст. Адже перша тріада (релігія, освіта, наука) триста років «формувала» всю Німеччину (від австрійських, шлезвільських, лотаринзьких та інших флуктуаційно-геополітичних колізій я зумисне абстрагуюсь), а на засадах другої, дещо більш крихкотлої тріади (політика, етика, право) протягом якихось сорока років формувалася лише одна її нинішня третина – НДР. Я також схильний брати до уваги й «імітаційний чинник». Із кінця 1970-х років правлячий у НДР політиком, та й уся їхня політична, наукова і художня еліта, в надбудовних соціально-політичних питаннях «оглядалися» на СРСР/КПРС, гнучко «імітували соціалістичну ортодоксальність», загалом живучи «по-німецькому»...

«Імітаційний» момент не полишає в спокої, навює аналогії та контроверзи на болючу тему: Німеччина й Україна, чому вони досі не в одному соціоцивілізаційному союзі?

Пориньмо ненадовго в ретроспекцію. Україні прожити свою середньовічну «Священну імперію», Давньокиївську Русь, не дали ані

зсередины (міжкнязівські чвари), ані ззовні (татаро-монгольське нашествя й багатокітне протистояння з південно-східним тюркським оточенням). У післявестфальський період Німеччина, як я вже констатував, «системно й методично» інтегрувала понад 300 різноетнічних земель-провінцій на засадах обох згаданих триад, а Україна – саме з тієї «відлікової точки!» – лише починала серію етновизвольних війн і протистоянь з усіма більш-менш сильними сусідами. І так аж до початку ХХ століття. Магдебурзьке право і друкарський станок Україна отримала з олатиненої Німеччини, а релігію та освіту – здебільшого із греко-православного світу, і ця «розкарякуватість» між двома внутрішньо антагоністичними світами збереглася аж до наших днів. Звернімо увагу, що всі політичні вибори останнього двадцятиліття, як шило з мішка, вказують на «дві України».

Друга половина ХХ сторіччя в Україні характеризувалася чудернацькими триадними звивами «шляху в нікуди»: бездержавність, відносний прогрес, застій... «Падіння Берлінської стіни» майже збіглося з усуненням «стіни» довкола України (московської «провінції у моря»). Але тут-таки запрацювала та сама «хвилястість»: формальний політико-державний суверенітет, відносний прогрес, непідробний застій... Хіба за таких умов є комусь діло до згаданих інтеграційних триад? Особливо за перманентної боротьби еліт за власність і владу, зміцнення тенденції політичного авторитаризму, знесення правової системи, деінтелектуалізації суспільства, розбещення громадської свідомості безкрайнім партійно-політичним плюралізмом, комерціалізації науки, культури та освіти, корупціалізації всіх сфер державної політики і т. п.

Неважко помітити, що з накопичуванням наведених негативів охолоджувався інтерес Заходу до України і стрімко падав її рейтинг у списку на гіпотетичне членство в Євросоюзі, НАТО та інших міжнародних організаціях і структурах [9, с. 70–76]. У міру цього «сходження щаблями вниз» збільшувалася й прірва між «двома Українами»: з точки зору геополітичної, – центральноєвропейська країна, а з точки зору соціокультурологічної, – «євразійська яма».

А коли в Україні (1) занедбали справу облаштування депортованих «за національною ознакою» народів-етносів, (2) відкрито почали ігнорувати автономістські запити регіонів (фактично забувши «Декларацію прав національностей України» від 1 листопада 1991 року та Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року, ліквідували національно-виборчі округи, «вибірково» заборонили етнополітичні партії, посилили ць-

кування наївної «Русинської Незалежної Ріпубліки» і т. п.) та (3) заходилися «системно» бити, а згодом і вбивати іноземних студентів, комерсантів і навіть дипломатів, тоді й сліпому стало видно: в цій багатонародній країні з'явилася ще одна антагоністична «пара» – етнокультурна Україна та меншинські народи-етноси й етногрупи. Це свідчило про те, що звичайнісіньке етнонаціональне питання не вирішене. Інакше кажучи (та знову ж таки за Л. Гумільовим), в Україні страждає **людина етнічна** – представники 135 народів-етносів (за підсумками перепису населення від грудня 2001 року). Бо ж «безсумнівним назавше є одне: поза етносом немає жодної людини на землі» [12, с. 40].

«У європейській країні, – ніякотою зазначав у грудні 2005 року Президент В. Ющенко, – не може бути національного питання» [16]. За два роки до цього мені довелося сформулювати **специфічний соціологічний закон**, який апріорно й до розглядуваної колізії: «...Не задоволені колись потреби і свого часу не реалізовані інтереси до «історичного архіву» не здаються – вони лише поринають у соціальний ґрунт, «конденсуючись» там неначе задля того, аби «вибухнути» в найнесподіваніший для центральних державних властей момент...» [2, с. 486]. Двадцятиліття «падіння Берлінської стіни» про це нагадує, зокрема й стосовно України початку ХХІ століття.

Викладена зойно політосаєнтологема дещо розширює та чіткіше окреслює шлях до осмислення/переосмислення ще однієї проблеми з контексту «роз'єднання/об'єднання Німеччини» – вже згадуваної проблеми «двох націй у лоні одного й того ж народу-етносу». І вона знову заганяє дослідника в «гумільовський кут»: «У науці про етнос багато чого необхідно переосмислити й багато від чого відмовитися» [12, с. 208]. Передусім цей (так і не завершений Л. Гумільовим) дискурс торкнувся б **поняття «нація»**, надто вже безжалісно й некомпетентно розтоптаного в нас...

Першогенези поняття «нація» не однозначні, а подвійні: (1) етноісторичні та (2) етнополітичні. А синтез-екстрактом є соціально-цивілізаційний **феномен людини** – вінця мислячої та розумно організованої **«соціальної природи»** (останній термін належить А. Кантеміру, 40-і роки ХVІІІ століття). Коротко розшифрую дещо складно сформульовану тезу.

Згадана вище етнометисизаційна концепція Б. Малиновського передбачає просування будь-якого народу-етносу планети щаблями (теж уже згаданих) чотирьох стадій соціально-цивілізаційного зростання. У моїй багаторічній інтерпре-

тації «механізм» етносинтезування народів є вкрай простим. Подаю його в режимі «по-мінімуму»:

– (1) представники принаймні двох **родів**, він і вона, синтезуються у **плем'я**;

– (2) представники щонайменше двох племен – можливо, неоднорідних в етноісторичному сенсі – синтезуються в **народність**. Уперше це припущення – «можливо» – висунув Юлій Цезар у «Записках про Галльську війну», описуючи германські племена на ранній стадії їхнього розвитку.

Деякі мої припущення. Не виключено, що «онім ечені прусси» та «ороманені франки» і являють собою, відповідно, німецьку й французьку народності [11, с. 102];

– (3) мінімум дві народності синтезуються в **націю**. Прикладів – удосталь. Усі нинішні німецькі провінції («землі») – Баварія, Тюрингія, Веймар, Силезія, Саксонія, Померанія та інші – є свого роду «регіональними націями», тобто «місцевими союзами споріднених народностей». Інший аналог – угорці. Вони є синтезом індійського племені мадх'яр і приобських племен угрів та хунна, а синтезувалися в єдину націю вже в центрі Європи, в Паннонії [10, с. 99]. Я не цурався б і вітчизняних аналогів. Наприклад: карпатсько-галицькі та волинсько-берестейські племена склалися утак звану карпато-полянську народність, а остання синтезувалася з наддніпрянською, слобожанською, тмутараканською, таврійською, подільською та іншими народностями, склавши, зрештою, нинішню всеукраїнову націю [19].

Нація в етнополітичному сенсі – окрема й особлива матерія. Уперше в цьому сенсі/аспекті поняття «нація» застосовано 1648 року в назві «Священна Римська імперія **німецької нації**» (саму формулу взято з Вестфальського договору того року, укладеного за підсумками Тридцятилітньої війни – 1618–1648 рр.). Але тоді, зазначає І. Дьяконов, цей термін не мав сучасного навантаження [14, с. 97]. Латинське слово *natio* – від *natere* – родити, породити, заснувати. Отже, в тому договорі йшлося про **заснування об'єднання територіально суміжних і лише почасти етноспоріднених земель** під умовною назвою «...імперія **німецької нації**». Єдиноцілісною геополітичною країною з більш-менш цілісною етноісторичною нацією вона стала двісті років по тому. Певним сучасним аналогом може бути **Організація Об'єднаних Націй** (1945 р.).

Досить заплутаним увійшло в сучасність і **поняття «національна держава»**, концептуально започатковане тоді ж, на порозі Нового часу. Спочатку поняття було «навантажене» принципом середньовічного феодального права «*Quis*

natio – unius statio) (кожному народу – свою державу). Під «народом» розуміли **населення**, а під державою – військово-політичний та адміністративно-територіальний **спосіб організації життя** на відведеній Вестфальським договором території. Відтоді в англосаксонських і німецькій мовах **етнополітичний зміст понять «країна» і «держави»**, як правило, збігається.

«Під наглядом» і за допомогою **політичної держави** (поняття ввів Т. Гоббс, 1668 р.) успішніше, ніж зазвичай, може формуватися й функціонувати **«всєкраїнова політична нація»** (поняття запровадив Ю. Маніу, 1861 р.). Останнє поняття позначає еліту, котра свідомо та цілеосмислено бере активну участь у громадсько-політичному житті [6, с. 27]. На жаль, в українському політичному мовленні під «політичною нацією» переважно мають на увазі ситуаційно «задіяні в політичні акції маси» («ось вона, «політична нація Майдану»). Це є повною варваризацією теоретичного дискурсу та суті проблеми.

На прикладах і досвіді багатьох поліетнічних країн чітко простежується **політолого-етнологічна закономірність**: соціоцивілізаційна незрілість титульної та меншинських етноісторичних націй зумовлює крихкотілість (а то й просто відсутність) політичної нації; остання ж обставина зумовлює дезінтеграцію країни: її залишає еліта; у центрі починає «дряхліти» правлячий політиком, а на периферіях започатковуються етносепаратистські настрої та рухи; розташовані більш-менш компактно етнонаціональні меншини «хворіють на автономізм аж до відокремлення»; сильніші та розвиненіші сусіди дедалі частіше проявляють етнополітичну солідарність зі «своєю діаспорою» на теренах ім'ярек країни і т. д.

Четвірка талановитих і далекоглядних українських політологів – П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк і Р. Турчак – 2000 року в книжці «Етнополітична карта світу XXI століття» докладно заргументувала вкрай небезпечну для планети перспективу: до середини XXI століття замість нинішніх 197/200 країн/держав з'явиться ще «якась тисяча» незалежних геополітико-державних одиниць. Я приєднуюся до системи дискусійної аргументації колег. А коли хтось скаже, що ця етнополітична екстрема України не стосується, нехай нас, п'яťох, закидають камінням...

А я тим часом нагадаю: є лише два способи протидії наведеним негативам – **автономізація** етнополітичного життя та **федералізація** політико-державного устрою багатонародної країни. З огляду на позитивний досвід ФРН, США, Бразилії й інших процвітаючих країн, схоже на те, що, як казали давні римляни, третього

не дано. Інших виходів із колізії вселюдські думка і практика ще не винайшли.

Ось на які роздуми та рефлексії нашої чергова річниця периферійної для нас події – «падіння Берлінської стіни». Мені вона вкотре нагадала мудру максиму Б. Рассела: «Зрозуміти наш власний час та його вимоги ... тільки так ми можемо підійти до форми можливого прогресу...» [17, с. 8].

Джерела

1. Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – М.: Мысль, 1987. – 348 с.

2. Варзар І. Держави і народ-етнос у політологічному дискурсі. Із контекстів минулих літ: Вибране. – Кн. 1. – К.: Фада-ЛТД, 2003. – 592 с.

3. Варзар І. М. Історіологізм політолого-етнологічного мислення. – У вид.: Мала енциклопедія етнології / За ред. Ю. І. Римаренка. – К.: Генеза, 1996. – 944 с. – С. 516–517.

4. Варзар І. М. Історіологічні роздуми про співвідношення соціального та етнічного начал у побудові та функціонуванні політичної нації у багатонародній країні. – У вид.: Еліти та цивілізаційні процеси формування націй: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Екслібрис, 2006. – 582 с. – С. 81–93.

5. Варзар І. М. Політична етнологія в теоретичних і методичних акцентах та інтерпретаціях: Авторський науково-методичний посібник. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 88 с.

6. Варзар І. М. Проблема співвідношення етнічної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічний синтез / Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Вип. 1. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 158 с. – С. 22–38.

7. Варзар І. Про історіологічні смисли ХХ сторіччя / Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 142–148.

8. Варзар І. К генезису і тону інтерпретації основних позицій науки політичної етнології в світє неkotopих вызовов современности. – В изд.: Українці в Молдові, молдавани в Україні: етносоціальні процеси. – Кишинев: Elan Poligraf – SRL, 2009. – 308 с. – С. 34–49.

9. Варзар І. Размышления на обочине тернистого пути Украины и Молдовы к евроатлантическим рубежам / Чорноморська безпека. – 2005. – № 2. – С. 66–80.

10. Варзар І. М. Этнический центризм. – В изд.: Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / Под ред. Ю. И. Римаренко. – К.:

КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 99–100.

11. Варзар І. М. Этногенез. – В изд.: Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / Под ред. Ю. И. Римаренко. – К.: КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 102–103.

12. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Наука, 2003. – 382 с.

13. Гумилев Л. Н. Этносфера. История людей и история природы. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 544 с.

14. Дьяконов И. М. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней. – 2-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2007. – 384 с.

15. Кареев Н. Историология. Теория исторического процесса. – Пг.: Типография М. М. Стасюлевича, 1915. – 318 с.

16. Обов'язок влади – захистити права громадян будь-якої національності // Урядовий кур'єр. – 2005. – 7 грудня.

17. Рассел Б. Власть. Новый социальный анализ / Пер. с англ. – К.: Стэп-К, 1996. – 310 с.

18. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.

19. Шелухін С. Звідкіля походить Русь? Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. – Прага: Academia, 1929.

Дати

15 травня 2010 року

відзначатиметься **День Європи в Україні**. Цього дня жителі нашої держави зазвичай згадують спільні цінності й історію всіх націй континенту. Відправною точкою для Дня Європи в Україні можна вважати 19 квітня 2003 року, коли Указом Президента № 339/2003 кожен третю суботу травня в Україні щороку вирішили відзначати як День Європи. Історично свято своїми коренями сягає ще 9 травня 1950 року, коли в Парижі міністр закордонних справ Франції Робер Шуман закликав Францію, Німеччину та інші європейські країни об'єднати їхні вугільну й сталеливарну галузі промисловості (основи нарощування військової техніки) та віддати їх в управління нової наднаціональної структури. Цей крок став першим на шляху до створення Європейського Союзу. Проте тільки через три десятиліття на Міланському саміті 1985 року лідери ЄС вирішили увічнити день проголошення Декларації Шумана та постановили щорічно відзначати «День Європи».

Ю. С.